

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), V/1 (2020), s. ??

TÜRKİYE- AFGANİSTAN SİYASİ İLİŞKİLERİ, 1921-2021: YÜZYILI AŞAN ÖZEL SİYASİ, GÜVENLİK VE KÜLTÜREL BAĞLAR

Gamze Kaya* & Süleyman Elik*

Özet

Afganistan, tarih boyunca imparatorlukların battığı ve büyük güçlerin hezimete uğratıldığı bir coğrafyadır. Son iki yüzyılda da Büyük Britanya, Sovyetler Birliği ve Amerika aynı kaderi yaşamıştır. Türkiye'nin Afganistan ile yüzyılı aşan ilişkisi büyük güçlerin istilalarına rağmen çok özel bir düzlemde devam etmiştir. Pakistan ile Afganistan, Türkiye'nin Yeniden Asya Girişimi'nin Orta Asya Türk coğrafyasının stratejik derinliği ve parçası olarak düşünülmüştür. Çin, Rusya ve Hindistan arasında kilit bir jeopolitik öneme sahip olan iki Müslüman ülke Kuşak Yol Projesi'nin ana geçiş güzergâhı olan Kalpgah'la bütünleşmektedir. Türkiye'nin dini ve kültürel bağlarından beslenen yumuşak güç unsurları Afgan toplumunun temel ihtiyaçları olan eğitim, sağlık ve alt yapı hizmetlerini sunma imkânı sağlamaktadır. Bu durum Taliban'ın Kabil'de yönetimi almasına rağmen devam etmektedir. Çalışmada Türkiye'nin Afganistan'a hangi bağlamda yaklaştığı, tarihten günümüze kadar Afganistan'daki iç dinamiklerin ilişkilere etkisi, Soğuk Savaş ve sonrası bölgesel ve küresel meselelerin iki ülke ilişkilerine nasıl yansıdığı sorularına cevap aranmıştır. Çalışmanın temel tespiti yüzyılı aşan tarihi süreç içerisinde her iki ülkenin iç ve dış konjonktüründeki değişimlere rağmen ilişkilerinin kopmadığı, kendine has istisnai ve her zaman özel bir ilişki türünün var olduğudur. Diğer tespit ise jeopolitik rekabette Türkiye'ye stratejik fayda sağlama potansiyeline sahip olduğudur. Türkiye Afganistan ilişkilerinin tarihi gelişimi ve gelecekte ne yönde şekillenebileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Afganistan-Türkiye, Özel İlişki, Orta Asya, Kuşak Yol Projesi, Kalpgah*

* Doktora adayı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İ.İ.B.F. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-2521-2101, e-mail:20414823002@comu.edu.tr

* Doç.Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü & Suel Sosyal İşler Müşavirliği, ORCID: 0000-0003-1517-0697, e-mail:eliksuleyman@gmail.com

TURKEY-AFGHANISTAN POLITICAL RELATIONSHIP (1921-2021): OVER HUNDRED YEARS of SPECIAL POLITICAL, SECURITY, and CULTURAL TIES

Abstract

Afghanistan has been graveyard for empire and great powers throughout history. In addition to Russian, and British Empire, Soviet Russia and USA suffered from the same fate of defeats in the last two centuries. Turkey's relationship with Afghanistan for more than a century has continued on a very special plane despite the invasions of the great powers. Together with Pakistan, Afghanistan has been considered as part of Central Asian Turkish geography were become strategic depth of Asia Anew Initiatives of Turkish government. Turkey's special relationship with two Muslim countries which are located between China, Russia, and India, play essential role for 'Belt and Road' project passing through heartland of World Island. The strong cultural and religious ties encourage Ankara to establish soft power institutions, which provide health services, education and training facilities and develop infrastructure project for Afghani peoples. This situation continues despite the Taliban's takeover of Kabul's administration. In the study, answers were sought to the questions in which context Turkey approached Afghanistan, the effect of internal dynamics in Afghanistan on relations from history to the present, how the regional and global issues during and after the Cold War were reflected in the relations between the two countries. The main determination of the study is that despite the changes in the domestic and foreign conjuncture of both countries in the historical process of more than a century, their relations have not been broken, and there has always been a unique, exceptional and always special type of relationship. Another finding is that it has the potential to provide strategic benefits to Turkey in geopolitical competition. It has been tried to reveal the historical development of Turkey-Afghanistan relations and how they can be shaped in the future.

Keyword: *Turkey-Afghanistan, Special Relationship, Central Asia, Belt and Road Project, Heartland*

Giriş

Osmanlı döneminde temelleri atılan, bağımsızlığın kazanılması ile üst düzeyde başlatılan Türkiye-Afganistan ilişkileri yüz yıllık süre içerisinde stratejik noktaya taşınmıştır. Atatürk dönemi ikili ilişkiler, modernleşme modelleri alışverişi, dostluk, siyasi ve ekonomik iş birliği anlaşmaları ve bölgesel güvenlik paktı ile daha da derinleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında her iki ülkenin tarafsızlık politikaları başarılı bir şekilde yürütülmüştür. Türkiye her zaman Afganistan'ın istikrar ve bütünlüğünü önclemiştir. Afganistan'ın Sovyetler Birliği'nin etki alanına girmesini önlemek için Batı ittifakıyla ortak hareket etmesine rağmen, 1960 sonrası kurulan Güney Asya denklemi Afganistan Sovyet nüfuzuna açık hale gelmiştir. Sovyet Birliği'nin Afganistan'ı işgali, ülkeyi Soğuk Savaş dönemi vekâlet savaşının istikrarsızlık alanına dönüştürmüştür. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ülkede yönetim boşluğu oluşmuştur. Taliban'ın iç savaşta kazanması ve iktidara gelmesi Afganistan'ı Amerikan işgaline sevk etmiştir. Yaklaşık 20 yıl devam eden işgal sonunda Amerika ülkeden çekilmek zorunda kalmış ve Taliban tekrar yönetimi ele almıştır. Savaş süreci boyunca Türkiye muharip gücü olarak değil de lojistik güç olarak Afganistan'a alt yapı, eğitim vb. konularda destek vermiştir. Bundan dolayı Türkiye Taliban hükümetiyle dengeli bir ilişki kurmayı başarılı bir şekilde sürdürmektedir.

Bu çalışmada Türkiye- Afganistan ilişkilerinin tarihi süreç içerisindeki gelişimi ele alınacak, iç ve dış konjonktürel gelişmeler bağlamında Türkiye'nin Afganistan'a yönelik politikası detaylı incelenecektir. Ayrıca yüzyılı aşan süreçte kültürel bağlar, bölgesel örgütler ve batı güvenlik örgütü çerçevesinde üç temel üzerinden şekillenen Türkiye'nin Afganistan'a yönelimine değinilecektir. Çalışmada kuramsal çerçeve oluşturmak amacıyla jeopolitik perspektiften yararlanılmıştır. Afganistan ile ortak tarih, kültür ve dini paylaşılan Türkiye'nin günümüze kadar Afgan halkının hassasiyetlerini ve değerlerini önceleyen politikası ile Afganistan'ın yeniden inşası ve barışın sağlanmasına verdiği desteğin iki ülke ilişkilerinde özel bir ilişki türüne işaret ettiği vurgulanmaktadır. Ayrıca tarih boyunca Asya'da jeopolitik rekabetin merkezinde olan Afganistan'ın Türkiye için büyük güçlerle ilişkilerinde stratejik fayda sağlayan, Orta Asya politikasında stratejik öneme sahip ilişkilerin geliştirilmesi gereken bir ülke olduğuna vurgu yapılacaktır.

1. Afganistan-Türkiye İlişkilerinde Jeopolitik ve Tarihi Tasarım

Afganistan-Türkiye ilişkilerinin kökeni ortak tarihi geçmişe ve ortak siyasal bir kültür birikimine dayanır. Afganistan her ne kadar Durand Hattı Anlaşmasıyla İngiliz-Hindistan'ı ile Rusya İmparatorluğu arasında bir "tampon devlete" dönüştürülmüş olsa bile Büyük Türkistan coğrafyasının bir parçası olarak düşünülür (Roy, 2000:59). Türkistan coğrafyası ile günümüz Güney Asya derinliğinde bulunan ülkeler Türk ve Afgan kökenli hanedanlıklar tarafından yönetilmiştir. Özellikle Babür Hanedanlığı'nın Hindistan'ı uzun yıllar yönetmesi ortak derin bir tarih ve siyasal kültürün doğmasını sağlamıştır. Türkiye hem tarihi hem de stratejik açıdan Afganistan'ın güvenliğine çok önem vermiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Afganistan orta kuşak hattının bir uzantısı olarak İngiliz-Hindistan'ının keşiştiği noktada konumlanmıştır (Bishku, 2020:3-5). Doğu'da İngilizlerin ve Rusların etki alanını ortadan kaldırmayı ve Afganistan üzerinden İngiliz Hindistan'ını kuşatmaya hedefleyen Türk-Alman stratejisi kapsamında 1914-1916 yıllarında iki misyon gerçekleştirilmiştir. Fakat Amir Habibullah, 1915-1916 Türk-Alman birleşik misyonuna, ülkesinin tarafsız kalacağını bildirmiştir (Hopkirk,1994:50; Saray,1981:130-131).

Mücadele yıllarında Enver Paşa'nın Pan-Türkçü politikalarına pek sıcak bakmayan Afganistan yönetimi, savaş sonrası yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile üst düzeyli ilişkiler kurmuştur. 1920 yılında Emanullah Han'ın isteği ile Cemal Paşa, Afgan ordusunu teşkilatlandırmış ve modernleşmesine katkı sağlamıştır. Sürekli Gazi Mustafa Kemal ile irtibat halinde olan Cemal Paşa Afganistan'ın Türkiye ile olan ilişkilerini bölgesel ittifaka taşımıştır. Bu münasebetle Sovyet Rusya'nın 1921'de Ankara hükümetiyle yaptığı anlaşmadan sonra Ankara hükümetinin bağımsızlığını tanıyan ikinci ülke Afganistan olmuştur (Şimşir, 2002: 46). Ankara ve Kabil hükümetleri 1921'de İttifak Muahednamesi imzalamışlardır (T.C Dışişleri Bakanlığı, 2022). Afganistan-Türkiye Anlaşması İngiliz-Hindistan'ı tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu da Lloyd George Hükümeti'ni rahatsız etmiştir. İkili diplomatik ilişkilerin başlaması, Atatürk'ün Pan-İslamcı ve Pan-Türkçü siyasetten uzaklaşarak, karşılıklı eşit ilişki politikası izlemesi nedeniyle gelişmiştir. Diplomatik ilişkilerin başlaması Medine Müdafası kahramanlarından Fahrettin Paşa'nın TBMM'nin Kabil sefiri olarak atanmasıyla başlamıştır. 1921-1926 yılları arasında elçilik hizmetinde bulunan Fahrettin Paşa Türk-Afgan ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli roller üstlenmiştir (Saray, 1984:137-138).

Afganistan Kralı Emanullah Han (1919-1929) tıpkı Atatürk gibi kendi ülkesinde reformlar gerçekleştirmiştir. Afganistan'da gerek Emanullah Han (1919-1926) gerekse Nadir Şah (1929-1933) dönemlerinde Türkiye model ülke olarak düşünülmüştür (Saray, 1984:152-161). Dış politikada Türkiye'nin model ülke olma söyleminin ilk aşaması Afganistan olmuştur (Ünsal, 2013:195). Bundan dolayı her iki Afgan kralı Türkiye'den askeri ve eğitim alanında eğitimciler istemiştir. Aynı şekilde iki ülke diplomatik ilişkiler döneminde 1928'de Dostluk, Siyasi ve Ekonomik İş Birliği Anlaşması'nı imzalamıştır (Akdevelioğlu ve Kürçüoğlu, 2019:364). 1937'de kurulan Sadabat Paketi'ne iki dost ülke Afganistan ve Türkiye ile İran ve Irak'ta dâhil olmuştur (Hale, 2003: 55). İkinci Dünya Savaşı'nda hem İsmet İnönü hem de Afgan Kralı Zahir Şah savaş süresince tarafsız kalmışlardır. Soğuk Savaş başlamasıyla Afganistan'ın Bağdat Paketi ve daha sonra kurulan Merkez Anlaşma Örgütü (CENTO) dışında bırakılması ikili ilişkilerde soğuk bir dönemi başlatmıştır (Erhan, 2019: 569).

2.Soğuk Savaş Dönemi Düşük Yoğunluklu İlişkiler

İki kutuplu dünya düzeninin kurulmasıyla Türkiye Batı güvenlik sistemi içerisinde yer alırken Afganistan Sovyetler Birliği'nin etki alanına girmiştir. Her iki ülkede yaşanan iç konjonktürel değişimler özellikle 1950'ler sonrası Afganistan'da başlayan darbeler dönemi ile komünizmin yayılması ve F. Rüştü Zorlu'nun komünizmin yayılmasına karşı verdiği tepki iki ülke arasında fikri yönden görüş ayrılığını başlatmıştır (Keskin ve Altın, 2009). Afganistan'ın Durand Hattı'nı¹ hiçbir zaman kabul etmeyişi ve buna bağlı olarak Pakistan ile olan paktların içinde yer almayışi ve ABD'nin öncülüğünde başlatılan Kuzey Kuşağı Projesi² (Northern Tier) dışında tutulması Afganistan'ı Sovyet Rusya'sının kucağına itmiştir. Fakat

¹ Durand Hattı; Afganistan ile Pakistan arasında uzanan 2640 kilometrelik bir hattır. 12 Kasım 1893'te İngiliz memur Sir Henry Mortimer Durand ile o zamanki Afgan hükümdarı Amir Abdur Rahman arasında imzalanan antlaşma çerçevesinde Rus yayılmacılığına karşı çizilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Rajiv Dogra, Durand's Curse: A Line Across the Pathan Heart

² 1953 yılında Ortadoğu'ya yaptığı ziyaret sonrasında Amerika Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in SSCB'ye karşı "kuzey kuşağı" devletleri (yani Türkiye, İran, Irak ve Pakistan) arasında bir savunma düzenlemesi oluşturulması önerisini ifade etmektedir.

her ne kadar karşı ittifaklar içinde olursa da iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler hasar görmemiş ve iki ülke resmi ziyaretlerine devam etmiştir. Kıbrıs meselesi, Peştunistan sorunu, Sovyetler'in Suriye'ye silah satma konusu gibi meselelerde her iki ülke tarihi dostluk ilişkisine bağlı kalarak birbirlerine destek vermiştir (Muhammed, 2017: 248-249).

Soğuk Savaş döneminde Amerika'nın Afganistan'ı Kuzey Kuşağı dışında tutan politikası Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da nüfuzunun artmasına neden olmuştur (Rubin, 1995:22). Afganistan'da iç siyasal yapıdaki değişimler, Marksist/Leninist fikirleri savunan PDPA'nın (Afganistan Demokratik Halk Partisi) kurulması, materyalist fikirlerin okullarda yayılmaya başlaması Afgan toplumunda ciddi kırılmalara neden olmuştur. Halk tepki olarak çocuklarını okullardan alıp medreselere verirken, Müslüman üniversite öğrencileri Afganistan'ı İslami yönetime kavuşturma amacı etrafında birleşmeye başlamıştır. Öğrenci lideri Mühendislik Fakültesi üyesi Gulbuddin Hikmetyar olurken Cemiyet-i İslami Konseyi'nin Başkanı Burhanettin Rabbani, yardımcısı Abd al-rabb al- Rasul Sayyaf olmuştur. 1970 yılında Sovyetler Birliği ile yakınlıktan rahatsız olan İslami liderler Kabil'de bir araya gelmişlerdir. Hükümet Afgan toplumundaki huzursuzlukları ve iç siyasal yapıdaki değişime verilen tepkiyi müzakere yolu ile çözüme yoluna gitmiştir. Afganistan'da temelleri atılan Marksist Hareket ve İslami Hareket arasındaki müzakereler sonuç vermeyince darbe ile Davud Han iktidarı ele geçirmiştir (Rubin,1995: 26-27).

Sovyetlerin desteğiyle iktidarı ele geçiren Davud Han'ın dış politikada bağımsız hareket ederek Mısır ve İran ile yakınlaşması 1978 yılında Sevr Devriminin gerçekleşmesine neden olmuştur. Afganistan'da Muhammed Taraki sonrasında ise Hafızullah Amin'in başa geçmiştir. İslami liderlerin ve ailelerindeki erkeklerin öldürülmesi (Şevkatullah Müceddidi sülalesi vb.) gibi olaylar sonrası bu dönemden itibaren yönetim halktan kopmuştur. 1979 yılında Sovyetler'in iktidara olan güvensizliği Babrak Karmal'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla giderilmeye çalışılmıştır (Krakowski,1987:4). 1979 sonrası komünizme karşı birleşen halk İslami Direniş Örgütleri'ne destek vermiştir. 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgali başlamıştır. İşgalin altında yatan neden jeopolitik kaygılar olmakla birlikte 1979 yılında Cumhurbaşkanı Babrak Karmal'ın yardım çağrısına destek vermek kapsamında komünist iktidarın Afganistan'da çöküşünü engellemektir. Soğuk Savaş konjonktürünü düşündüğümüzde Amerika'nın Afganistan'da savaşan devrimci, hükümet karşıtı İslamcı Mücahitleri silahlandırması da Sovyetler Birliği'ni Afganistan'a çeken faktör olmuştur (Bird and Marshall, 2011:22).

Bu savaş Amerika'nın politikasında da değişimi beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda Afgan direnişine destek sağlayan Amerika'nın attığı somut adımlar; SALT-II³ (Stratejik Silahların Sınırlandırılması) Anlaşması'nın Senato'da onayını durdurmak, Pakistan'a 3,2 milyar dolar yardım yapmak ve 40 adet F-16 tedarik etmek, Afganistan'a 120 milyar dolar mali yardım yapmak, Afganistan'a ilk defa NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) dışında Stinger füzeleri dağıtmak ve 1986-89 yıllarında mücahitlere toplam 1 milyar dolar varan yardım yapmak olmuştur. Rubine göre Amerika'nın bu politika değişimi Afganistan'daki denklemi değiştirmiştir (Rubin,1995: 30). Soğuk Savaş döneminde Batı güvenlik sistemi

³ 1972'den 1979'a kadar Birleşik Devletler ve Sovyet müzakereciler arasındaki gerçekleştirilen görüşmeler sonunda 1979'da Viyana'da stratejik nükleer silahların üretimini azaltmak amacıyla yapılan anlaşmadır.

içerisinde yer alan Türkiye, NATO çerçevesinde bölgesel sorumluluk bağlamında komünizmle mücadelede destek vermiştir. 1981 yılında Özbekleri ve Türkmenleri içeren başkanlığını Abdülkerim Mahdum ve yardımcılığını Azad Beg'in yaptığı Kuzey Afganistan İlleri İslam Birliği'nin Türkiye ile temasları olmuştur. Türkiye'de yaşanan iç konjonktürel değişimlerle birlikte dış politikada kendini Asyalı, Ortadoğulu görmeyen, Batıcı ve laik-milliyetçi yönelim yerini Özal döneminde liberal, Doğu-Batı arasında köprü olan çok boyutlu bir yönelime bırakmıştır.

Bu Afganistan ile ilişkilere de yansımıştır (Ataman,2003: 50). Mahdum ve Azad Beg 1980 sonrası dış politikada kilit isim olan Turgut Özal'ın desteğini almış bu dönemde çıkarılan kanun ile Mahdum ve 4500 Türk soylu Afgan göçmen Türkiye'ye getirilmiştir. Azad Beg'in ölümü sonrası laik demokratik anlayışa sahip olan General Dostum'a destek verilmiştir. 1987 yılında iktidara geçen Necibullah, savaşı sonlandırmak isteyen Gorbaçov'un desteği ile ülkede Komünizm- İslam arasında mücadeleye dönen savaşı sonlandırmak için adımlar atmıştır (Uysal,1996:221). Birleşmiş Milletler (BM) gözetiminde yapılan görüşmeler sonrasında Cenevre'de Sovyet birliklerinin geri çekilmesi, mülteciler ve diğer konularda bir anlaşmanın imzalanması üzerinde anlaşılması ve 15 Şubat 1988 yılında ise Sovyetlerin askerleri çekmesi ile işgal dönemi kapanmıştır (Ataman, 2003: 50).

3.Soğuk Savaş Sonrası Afganistan'da İç Savaş ve Türkiye'nin Tutumu

1990 sonrası sistemde önemli bir kırılma yaşanmış, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile var olan iki kutuplu uluslararası sistem yapısı yerini ABD'nin hâkimiyetini başat güç olarak kurduğu tek kutuplu sisteme dönüştürmüştür. Asya'da Sovyetlerin dağılmasının güç boşluğu yaratması Afganistan'ın iç savaşa sürüklerken Türkiye için de bir fırsat yaratmış, bu dönemde dış politikada Türk kimliği ön plana çıkmıştır (Ataman, 2003: 50). Türk dış politikasının realist vizyonu etki alanını Orta Asya, Balkanlar, Akdeniz ve Avrasya'ya kadar genişletmiştir. İmkân ve kabiliyetinin farkında olan Türkiye, Orta Asya'da etkili olabilmek için ABD'nin desteğine ihtiyaç duymuş ve ABD'den bağımsız hareket etmemiştir. 1990 sonrası Türkiye'yi bölgesel güç merkezi konumuna taşımak isteyen Özal'ın Türk dış politikasında bölgeselleşme kapsamında hareket ettiği ve Orta Asya ülkelerinin dünya sistemine entegrasyonunu sağlama yönünde politika izlediği görülmektedir (Gözen,2009: 71).

Soğuk Savaş sonrası Afganistan'da Sovyet etkisi tamamen bitmemiş, Necibullah'ın başkanlık yaptığı Sovyet uydu rejimi iktidarda kalmaya devam etmiştir. 1992 yılında Raşid Dostum'un desteğini alan Afgan Direniş Lideri Ahmet Şah Mesut'un Kabil'i alması sonrası mücahit gruplar diğer bir ifadeyle savaş ağaları arasında güç ve iktidar mücadelesini başlamıştır (Ülger, 1999: 99-100). Herat Bölgesi'nde kontrol İsmail Han; Afganistan'ın kuzey bölgesinde Raşid Dostum, Celalabat'ta Mücahit Komutanlar Şurası; Kabil'in güney ve doğusu Hikmetyar'ın idaresine bırakılmıştır. Bu noktada Mücahit gruplar arasındaki iktidar mücadelesi Taliban'ın doğuşuna ve ilerlemesine zemin hazırlamıştır (Rasid,2006: 27). Sovyet sonrası kurulan hükümette Başbakanlığı Hizbi İslami Lideri Hikmetyar, Savunma Bakanlığı görevini Ahmet Şah Mesut üstlenmiştir. Hikmetyar ve Rabbani arasındaki derin görüş ayrılıklarına Suudi Arabistan'ın desteklediği Ahmet Resul Sayef'in İttihat Hareketi'nin ve Şii mezhebine mensup Hazaraların eklenmesiyle ülke kaosa sürüklenmiştir.

Bu iç savaşta Pakistan, Özbekistan, İran'ın da kendilerine yakın gruplara verdikleri destek de unutulmamalıdır (Ülger, 1999: 99-100). Bu tarihten sonra Afganistan'da sahneye iki karşıt güç olarak Kuzey İttifakı ve Taliban çıkmıştır. Sovyet işgali döneminde temeli Kandahar'da atılan, Molla Ömer'in liderliğindeki Taliban, Peştunlardan oluşan, aşırı dinci bir yapıya sahiptir ve mücahit gruplardan farklı olarak iktidarı ele geçirme hedefine ek tüm toplumu arındırıp temizlemeyi hedeflenmektedir. Hikmetyar ve Mesut'un Müslüman Kardeşler'in çizgisinde hareket eden Pakistan'daki Cemaati İslami Partisi'nin yolundan gitmesi akıllara radikal İslami toplum yaratma amacı taşıdıklarını getirebilir fakat Taliban ile karşılaştırıldıklarında Cemaati İslami Partisi'nin daha modern ve ileri görüşlü olduğu değerlendirilebilir. İdeolojik dayanağı deoband medreselerinden gelen Taliban ise sözde *kötü Müslümanlara* karşı başlattığı etnik kökeni ve mezhebi farklı olan kişileri öldürmeye zemin hazırlayan yeni cihat yorumu ile Roy'un altını çizdiği gibi ne İhvan tarzı radikal İslamcı, gelenekçi ne de sufilere benzemektedir. Taliban'ın Pakistan'daki Deobandi gruplar ile arasındaki bağın nedeni ise Şii karşıtlığı ve Deobandi liderlerin daha çok Peştun kökenli olmasından kaynaklanmaktadır (Roy, 1990: 57-92).

1994 yılında Spin Boldak karakolunu denetimine alan Taliban sonrasında Kandahar'ı ele geçirmiştir. 1995 yılında Nimroz ve Ferah'ı alıp Kabil'e yaklaşmıştır. Ahmed Şah Mesud'un direnişi Şindan'ı almalarını engellemiş Taliban ağır kayıp vermiştir. Fakat Herat'ın düşmesi Taliban'ın kuzeye ilerlemesinin kapısını açmış ve bunun neticesi olarak Celalabad ele geçirilmiştir. Mesut için stratejik öneme sahip olan Bagram Havalimanı'nın kaybedilmesi 1996 yılında Kabil'in Taliban'ın eline geçmesiyle sonuçlanmıştır. Taliban'ın Cumhurbaşkanı Necibullah'ı işkence ile öldürmesi ve Birleşmiş Milletler (BM) binasına yakın bir bölgede cesedini trafik lambasına asması radikal uygulamalarının, şeriat kurallarının başlangıcı olmuş, uluslararası toplumda şok etkisi yaratmıştır. Taliban 1996- 2001 yılları arasında kontrolü ele geçirdiği kendi rejimini⁴ kurmuştur (Kökçam, 2021). Peştunların ağırlıkta olduğu Taliban'ın önündeki tek engel Ahmet Şah Mesud'un birlikleri olmuştur. Dostum'un kalesi olarak anılan Mezar-ı Şerif'i de ele geçiren Taliban'ın 1997 yılında geldiğinde kontrolündeki vilayet sayısı 22'yi bulmuştur (Rasid,2006:21-74).

1997 yılında Taliban en ağır yenilgisini Malik'in birliklerinden almıştır. Molla Ömer ise Pakistan medreselerinden beş bine yakın gönüllü çağırmıştır. Kuzey'de Peştunlar ve olmayanlar arasındaki etnik çatışmalar daha da şiddetlenmiştir. 1998 yılında Taliban, Hazariler üzerinde soykırıma varan bir katliam gerçekleştirmiştir. Bu durum İran – Taliban arasındaki gerilimi arttırmıştır. İran ve Rusya'nın destek verdiği Mesut kısa sürede Özbekistan ve Tacikistan'a yakın sınır bölgelerini geri almıştır. 1999 yılından sonra Özbekistan sınırına yakın küçük bir bölge dışında Afganistan'da denetimi Taliban sağlamıştır (Roy,1990: 57-92). Sovyetlerin dağılması ile Asya'da ortaya çıkan jeopolitik güç boşluğu Türkiye açısından dış politikada yeniden değerlendirmeye ve değişime imkân tanımıştır. Bağımsızlığını kazanan ülkelerin stratejik önemi, ekonomik potansiyeli, sosyo-politik istikrarsızlıkları ve bu ülkelerin liberalleşmeye yönelmeleri Türk dış politikası açısından hem riski hem de iş birliği fırsatını içinde barındıran yeni jeopolitik bir bölge ortaya çıkarmıştır (Aydın, 2002: 366-368; Yılmaz, 2003: 187).

⁴ Taliban'ın 1996-2001 yıllarında Afganistan'da kurduğu dört yıllık rejimi dünyada resmi olarak tanıyan sadece Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) olmuştur.

Griffin, SSCB'nin dağılması sonrası Afganistan'ı da içine alan alanda ortaya çıkacak yeni büyük oyuna dikkat çekmiş ve ABD, Rusya, İran, Suudi Arabistan, Pakistan ve Türkiye'nin bu oyunda sahnede olacağını vurgulamıştır. Griffin'e göre Orta Asya Cumhuriyetleri ile ortak kültürel ve dilsel bağları ve model ülke olarak düşünülmesi bağlamında Türkiye jeopolitik rekabette önemli bir oyuncu olarak değerlendirilmiştir (Griffin,2003: 92). Yeni jeopolitik alanda Afganistan, Türkiye açısından bölge güvenliği tehdit eden zaten kırılğan olan Orta Asya için hassas bir ülke olarak görülmüştür. 1987-1993 yıllarında dış politika yapımında kilit isim olan Turgut Özal'ın dış politikada İslamcı ve Batıcı kimliklerin sentezlediği yaklaşımı ile Türk kimliğini ön plana çıkarması Afganistan ile ilişki kurmaya olanak sağlamıştır (Aydın,2002:366-368; Yılmaz,2003:187). Özal döneminde Rashid Dostum'un Türkiye ziyareti, Mezar-ı Şerif Konsolosluğu'nun ve Afganistan-Türk Dostluk Okulu'nun açılması bu kapsamda düşünülebilir. Ayrıca 1992 yılında Ekonomik İş Birliği Örgütü üye listesine Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ile Afganistan'da eklenmiştir.

William Hale'e göre kuzey kuşağı bu çerçevede yeniden tesis edilmiştir (Erol, 2001:133; Hale, 2003:341). Afganistan'daki iç savaşı sonlandırmak ve istikrarı sağlamak amacıyla 1994 yılında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, Afganistan Özel Misyonu'nun başına Tunuslu Mahmud Mestiri'yi atamıştır. Barışa ve ateşkes katkı sağlamak amacıyla Türkiye diğer devletler gibi (İran, Suudi Arabistan, Rusya, ABD) BM'nin ateşkes sağlamak için gerekli gördüğü her türlü yardımı taahhüt etmiştir (Griffin,2003: 80). Afganistan iç savaşının yaşandığı dönemde ilişkileri anlamaya çalışırken Türkiye'nin iç dinamiklerinden bağımsız değerlendirmemek gerekir. 1993 yılından sonra dış politikada güvenliğin ön plana çıktığı, 1993-1999 yılları arasının Koalisyon dönemi olduğu ve dış politika yapımında MGK'nın (Milli Güvenlik Kurulu) etkili olduğu göz ardı edilmemelidir. Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz, komşu ülkelerle gerilen ilişkiler dış politikada Afganistan'ı arka plana taşınmıştır. İsrail ile stratejik ilişkilerin gelişmesi de bu dönemde olmuştur. Taliban'ı İran'ın düşmanı gören ABD ve İsrail yaklaşımı yerini Türkiye'nin Taliban'ın kadınlara yönelik muamelesini, uyuşturucu ticaretini yaymasını ve en önemlisi El Kaide ile etkileşimini bölgesel güvenlik açısından tehdit olarak gördüğü yaklaşıma bırakmıştır (Bishku, 2020: 11).

1996 yılında Mezar-ı Şerif'in Taliban'ın eline geçmesi sonrasında bilgi verme amacıyla Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştiren Raşid Dostum Türkiye'den yardım talebinde bulunmuş fakat aradığı desteği bulamamıştır. Erbakan Hükümeti, Cumhurbaşkanı Demirel'in Dostum'a destek verilmeli uyarısına karşı Dostum'a destek vermemiştir. Bu da Taliban'dan yana tavrı izlenimi yaratmıştır. Demirel, Başbakan Erbakan ile Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'e tavrını "*Dostum'un ayakta kalması Türkiye açısından hayati değerde Türkiye Dostum'a arka çikmalıdır*" sözleriyle vurgulamıştır (Milliyet Gazetesi, 2001). Özal ve Koalisyon dönemlerinde ilişkiler iç ve dış dinamiklerden etkilenmiştir. Türkiye'nin hassasiyeti bu dönemde riskten korunma çerçevesinde Taliban'ın aşırılıkçı dini rejimini ihraç etmemesi ve bölgede istikrarın sağlanması yönünde olmuştur.

4. Onbir Eylül Değişen Jeopolitik ve Türkiye'nin Yönelimi

9/11 Eylül olayları sonrası Orta Asya'daki her gelişme komşu ülke olmasa da bölgesel güvensizliği ve istikrarsızlığı arttırması nedeni ile Türkiye'yi etkileme potansiyeline sahiptir. 2000 ve 2001 ekonomik krizleri dış politika yapımında ekonomik kaygıları merkeze taşımış bu bağlamda komşularla siyasi sorunların çözülmesine odaklanılmıştır. Dış politika-

daki kritik gelişme ise 2001 terör saldırıları ve değişen uluslararası ortamın Türkiye'nin küresel önemini arttırırken hem Türk dış politikasını etkilemesi hem de Amerika Türkiye ilişkilerinde yeni dönemi başlatması olmuştur (Balci,2018:277-79). 11 Eylül saldırılarının sorumluluğunu üstlenen El Kaide lideri Usame Bin Ladin'in Taliban tarafından himaye edilmesi ve iadesinin söz konusu olmaması neticesinde ABD Afganistan topraklarının terör örgütleri tarafından bir operasyon üssü olarak kullanıldığını ve 'de facto' Taliban hükümetini tanımadığını ilan etmesi ile sonuçlanmıştır (Taşdemir, 2006:156-157). Taliban perspektifinden Usame Bin Ladin'in teslim edilmemesinin önemli nedenleri vardır. İlki Afgan cihadını Şeyh Muhammed Azam ile dünyaya duyuran kişi olmasıdır. Sovyetler Birliği ile savaşta Afganistanda bulunan Ladin maddi yardımların yanı sıra mücahitlerle tünel yapımında bulunmuş, Afgan köylüleriyle ve savaşçılarıyla birlikte yaşamış tam anlamıyla Afgan cihadına kendini adanmıştır.

Ladin, cihada katılan Müslüman gençlerin karşılanmasında Yussuf Azam ile görev üstlenmiş ve Beytül Ensar'ı kurmuştur. Sonrasında Arapların cihada katılmasını teşvik eden Mekteb-ül Hidamet'i kurmuştur. Ladin'in Afgan Cihadı için uluslararası ağ oluşturulmasına ciddi katkısı Taliban tarafından manevi bir borç gibi görülmüştür (Bodansky,2001:11-12). 1986 yılında Arap Afganların lideri olmuş ve Doğu Afganistan'daki Jaji yakınlarında, Lion's Den adında askeri bir üs kurmuştur (Bombers, 2009: 23-27). Savaş sonrası Afganistan'dan ayrılan Ladin 1996 yılında ailesi ile Sudan'dan ayrılıp Celalabad'ta yerleşmiştir (Mockaitis,2013: 61). Taliban, Suudi Arabistan'ın Ladin'in teslim edilmesini isteğini de geri çevirmiştir. Bu olay sonrası Suudi Arabistan Taliban'a verdiği desteği ve Taliban ile olan diplomatik ilişkilerini kesmiştir (Bayrak,2013: 61). BM Güvenlik Konseyi'nin 12 Eylül 2001'de ABD öncülüğünde çıkardığı 1368 sayılı müdahale kararında 11 Eylül "uluslararası bir terör saldırısı" olarak tanımlanmış; ABD ve NATO'ya askeri kuvvet kullanma yetkilendirmesi verilmesi yönünde bir karar alınmıştır. 8 Eylül 2001 tarihli 1373 sayılı kararda ise saldırıların uluslararası barış ve güvenlik için tehdit oluşturduğu ve devletlere terörizm ile mücadele kapsamında iş birliği yapması çağrısı yapılmıştır.

1373 ve 1368 sayılı kararlarda ABD'nin doğal meşru müdafaa hakkına sahip olduğu vurgulanmıştır. NATO'nun 5. maddeyi uygulamaya koyması hem kıta dışı bir bölgeye gitmesi bağlamında önem arz etmektedir (Örnek, 2012:111-127; Acet ve Doğan, 2017: 62). ABD ve İngiltere, BM'nin 51. Maddesine dayanan kolektif meşru müdafaa hakkını kullanmış ve 7 Ekim 2001 yılında Kalıcı Özgürlük operasyonunu başlatmıştır (Saydam,2010:71). 11 Eylül saldırıları sonrası toplanan Bakanlar Kurulu toplantısında Başbakan Ecevit, Türkiye'nin sorumlu bir müttefik olarak ABD'nin yanında olduğunu ve NATO kapsamında yapılacak bir operasyonda destek verileceğini vurgulamıştır. 11 Eylül saldırılarının Türkiye'nin ekonomik kriz yaşadığı bir dönemin ardından yaşanması ABD ile terörle mücadele yapılacak iş birliğinin koşulu haline gelme açısından kritik bir öneme sahiptir (Balci, 2018:277-79). Türkiye hükümeti yaptığı açıklamada NATO kararı sonrası TBMM'nin verdiği yetki kapsamında; NATO yükümlülüklerimiz çerçevesinde ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1368 ile 1373 sayılı kararları doğrultusunda, terörizme mücadele siyasetimizin sürdürülmesinin bir gereği olarak Amerika'nın talebinin karşılanması ve yaklaşık 90 kişilik subay ve astsubaylardan oluşan özel harekât grubunun görevlendirilmesinin kararlaştırıldığını belirtmiştir.

Bu karara ek '*Kuzey İttifakı'nın eğitim ve hazırlıklarının geliştirilmesine, Afgan halkının insanı ihtiyaçlarının karşılanmasına, Afganistan'da tüm etnik grupların katılacağı geniş tabanlı bir yönetimin oluşturulmasına katkıda bulunarak, bu ülkeyi istikrara kavuşturmak ve Afgan kardeşlerimizin esenliğine hizmet etmek amaçlanmıştır.*' ifadesine yer verilmiştir (NTV Arşiv, 2001). ABD, 7 Ekim 2001'de başlattığı Afganistan'a yönelik operasyonlarda Rusya ve İran'ın desteğini almış, Pakistan'ı ise Taliban ile teması kesmeye zorlamak adına ultimatoya vermiştir. Pakistan, ABD'yi Kuzey İttifakı'nın Kabil'i ele geçirmesine izin verilmemesi koşuluyla desteklemiştir. İran istihbaratı, Tacikistan'da ve Afganistan'da karadan lojistik yardım sağlamıştır (Rubin, 2020:131). ABD'ye belki de en önemli desteği verecek olan Taliban'ın yenemediği tek bölgesel güç sahibi, Kuzey İttifakı komutanı Ahmet Şah Mesut'un 9 Eylül 2001 tarihinde El Kaide ajanları tarafından suikast sonucu öldürülmesi çok kritik bir gelişme olmuştur. ABD, Ahmet Şah Mesut olmasa da Taliban ile mücadelede Kuzey İttifakı'nın desteğini almıştır. ABD hava desteğiyle Taliban, Kuzey İttifakı'nın Talokan, Bamiyan, Herat, Kabil ve Celalabat'a yönelik saldırılarından sonra parçalanmaya ve hızla nüfuz kaybedip geri çekilmeye başlamıştır (Laub and Maizland, 2021).

14 Kasım 2001'de BM Güvenlik Konseyi aldığı 1378 sayılı Karar ile bir geçiş yönetimi kurmada "merkezi bir rol" çağrısında bulunmuş ve üye devletleri istikrarı ve yardım dağıtımını teşvik etmek için 'barış gücü' göndermeyi kabul etmiştir. 5 Aralık 2001'de BM Güvenlik Konseyi'nin 1383 sayılı Kararı ile onaylanan Bonn Anlaşması imzalanmıştır. ABD'nin desteklediği Hamid Karzai geçici yönetimin Başkanı olmuştur (Aparı, 2021). 2004 yılı seçimlerinde ise Karzai, Afganistan'ın demokratik olarak seçilen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur (Gall, 2004). Türkiye bu süreçte NATO ve BM kararları doğrultusunda terörle mücadelede uluslararası sorumluluklarını yerine getirmiştir. Dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin izlemiş olduğu Teröre Karşı Küresel Savaş doktrinine, Türkiye taraf olmuştur. Fakat Türkiye'nin askeri katkısı muharip bir görevden ziyade her zaman lojistik hizmetler kapsamında kalmıştır. Ekonomik kriz yaşayan Türkiye savunma alanında küçük bir miktarda olsa 2001 ve 2003 yılları arasında ABD'nin hibe şeklindeki yardımlarından toplamda 65.500.000 dolar tutarında faydalanmıştır (Uzgel, 2013:329).

5. AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasında Afganistan

11 Eylül Olayları sonrası sistemde konjonktürel değişim yaşanırken Türkiye iç siyasetinde de kırılmalar olmuş, 2002 yılında yapılan seçimleri İslami ve liberal değerleri sentezleyen AK Parti kazanmıştır. Bu yeni partinin hukukun üstünlüğü, demokrasi, piyasa ekonomisi, çoğulculuk, küresel teröre karşı mücadele etmek gibi değerlerin savunucusu olması AB (Avrupa Birliği) ve ABD'nin bakış açısını olumlu yönde etkilemiştir. Ayrıca Batı tarafından Ortadoğu'da küresel sorun olan radikal İslami terör örgütleri ve hareketlerle mücadelede önemli bir aktör olarak görülmüştür. AK Parti hükümeti iç politikada kapsamlı reformlar gerçekleştirmiş, Avrupalılaşıma bağlamında önemli adımlar atmıştır. Uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirmek ve etki alanını genişletmek isteyen Türkiye bu kapsamda proaktif bir dış politika anlayışı ile hareket etmiş etrafındaki sorunlara kayıtsız kalmamıştır. 11 Eylül sonrası dönem Rusya, Çin, AB gibi aktörlerin ABD ile hem rekabet hem de iş birliği içinde bulunduğu Ramazan Gözen'in ifadesiyle *düzensizliğin* hâkim olduğu bir dönemdir ve Türkiye kritik bir konuma sahiptir (Gözen, 2009: 54-82).

AK Parti'nin dış politikada Batı ile paralel çizgide izlediği politikasının istisnası 1 Mart Tezkeresi kararı olurken ABD'nin 2003 Irak İşgaline destek verilmemesi Türk Amerikan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Afganistan bu açıdan ABD ile Türkiye'nin iş birliği içerisinde hareket ettiği bir alan olmuştur (Balci, 2018:296). Afganistan'da güvenliğin sağlanmasında Afgan Geçici Yönetimi'ne destek sağlamak için Kabil ile sınırlı olmak kaydıyla BM Güvenlik Konseyi'nin 20 Aralık 2001 tarih ve 1386 sayılı kararı doğrultusunda Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (UGYK-ISAF)'a daha sonra BM Güvenlik Konseyi'nin 18 Ekim 2003 tarihli ve 1510 sayılı kararı ile tüm Afganistan'ı kapsayacak şekilde genişletilen ISAF'a aktif katkıda bulunulmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı'nın resmi internet sitesinde aşağıdaki ifadelere yer verilmiştir (TSK, 2021):

'Haziran 2002-Şubat 2003 tarihleri arasında 1300 personelden oluşan katkısı ile ISAF-II dönemine başarı ile liderlik etmiş, ISAF-VII döneminde 3'üncü Kor Komutanlığı ile Şubat-Ağustos 2005 tarihleri arasında 30 ülkeden oluşan 1450'si Türk, 8000 personele komuta etmiş, aynı dönemde NATO komuta kontrol yapısı içerisinde bulunan Kabil Uluslararası Havaalanı da Türkiye tarafından işletilmiştir. 04 Ağustos 2008-04 Şubat 2009 tarihleri arasında ise 3'üncü Kor Komutanlığı'nın 100 personeli ile ISAF Karargâhu desteklenmiştir. Ayrıca Ocak 2014 ayı itibarıyla bir yıl süreyle; 3'üncü Kor Komutanlığı tarafından ISAF Karargâhları desteklenmiş ve ISAF Kurum Başkanlığı görevi 3'üncü Kor Komutanlığı tarafından yürütülmüştür'

ISAF Harekati'nin altı bölge komutanlığından biri olan ve 2006 yılında Türkiye, İtalya ve Fransa tarafından göreve başlayan Kâbil Bölge Komutanlığı'nın lider ülke sorumluluğu 2009 yılında Türkiye tarafından devralınmıştır. Bu görev birer yıllık sürelerle uzatılarak 31 Aralık 2014 tarihine kadar sürdürülmüştür. ISAF güdümünde faaliyet gösteren insani yardım, kalkınma ve yapılanma ve güvenlikten sorumlu askeri ve sivil personelden oluşan İl İmar Ekiplerinden Afganistan'ın kuzeyinde Cevizcan ili Şibirgan Bölgesel İmar Ekibi (BİE) ile 2010-2014 yılları arasında, Vardak ilindeki Bölgesel İmar Ekibi (BİE) 2006-2013 yılları arasında Türkiye tarafından Afgan halkına destek sağlamıştır (TSK, 2021). Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ayrıca Kabil'de açılan Gazi Askerî Eğitim Merkezi'nde 2010-2011 yılları arasında Afganistan Milli Ordusu Astsubaylarına temel eğitim vermiştir. 5 Mart 2011 yılında Afgan polislerin eğitilmesi konusunda yapılan mutabakat muhtırası çerçevesinde 1741 polise Sivas'ta, İzmir Menteş ve Eğirdir'de eğitim verilmiştir. TSK Afganistan'a askeri materyal yardımı ise 2008 yılında 52 milyonu bulmuştur (EKS Press, 2012).

Afganistan'daki seçim başarıları, yeniden yapılanma ve istikrar faaliyetlerine rağmen 2006 yılının Temmuz ayında Afganistan'ın güneyinde şiddetli çatışmalar patlak vermiş ve intihar saldırıları yoğunlaşmıştır. ABD ve NATO güçlerinin ortak operasyonunda Taliban'ın önemli isimlerinden Molla Dadullah öldürülmüştür (Laub and Maizland, 2021). Afganistan uzmanı Seth G. Jones'in dikkat çektiği konu halkın temel hizmetleri alamaması ve güvenliğe yardımcı olacak uluslararası güçlerin eksikliğidir (Jones, 2008:8). Bu noktada Afganistan'da güvenlik ve istikrarın komşu ülkelerle iş birliğinden geçtiğine inanan AK Parti hükümetinin Türk dış politikasının parametrelerinden olan proaktif diplomasinin araçlarından olan arabuluculuk kavramı ile Afganistan ve Pakistan devlet başkanlarının bir araya getirilmesi önemli bir girişimdir (Yeşiltaş & Balci, 2011:9-34). Bu kapsamda ilk Afganistan-Pakistan-Türkiye Üçlü Zirvesi 2007 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ev sahipliğinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020). 2008 yılında gerçekleştirilen ekonomi konulu ikinci zirvede taraflar arasında terör ve uyuşturucu ile

mücadele, askeri alanda iş birliği gibi güvenlik konularında mutabakata varılmıştır. 2009 yılı güvenlik konulu zirvenin önemi ise ilk defa üç ülkeden askeri ve istihbarat yetkililerinin bir araya gelmesi olmuştur. 2010 yılında gerçekleşen zirvede ise eğitim alanında iş birliğine gidilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 2010).

Ahmet Davutoğlu döneminde Türk dış politikasında Afganistan meselesi, merkez ülke söyleminde bir açılım olarak değerlendirilebilir. 2 Mayıs 2009 yılında Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenen Ahmet Davutoğlu dış politika yapımında hâkim isim olmuştur. “Komşularla Sıfır Sorun” politikasının sıkıntılı bir duruma girmesi bu dönemde *merkez ülke doktrinini* ön plana çıkarmıştır. Bölgesel ve küresel düzeyde yeni bir düzen kurulması aşamasında çevresindeki gelişmelerini şekillendirme kabiliyetini artırmayı amaçlayan, *akıl ülke* olarak Türkiye’yi merkeze koyan bir yaklaşım benimsenmiştir (Balci, 2018:315-320). 2009 yılında Afganistan ve Pakistan bölgesine ekonomik kalkınma ve altyapı, sığınmacılar ve göçmenler, tarım ve gıda güvenliği konularının konuşulduğu G-8 toplantısına katılan Davutoğlu, Türkiye’nin Afganistan sorununun çözümüne katkı sağlama çabasının ve yardımlarının altını çizmiştir (Sabah Gazetesi, 2009). 2009 yılında terörle mücadele dışında Afganistan’da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri de Afganistan halkı için önemli bir gelişme olmuştur. Abdullah Abdullah ve Eşref Ghani ve Hamid Karzai’nin aday olduğu seçimleri ikinci kez Afganistan için önemli bir sorun olan yolsuzlukla mücadele konusunda yapıcı adımlar atacağı yönünde söz veren Hamid Karzai kazanmıştır. Türkiye Afgan halkının kararına desteğini, Türk Seçim Gözlemcileri Heyeti ve seçimlerin düzenlenmesine verdiği katkı ile göstermiş ve Hamid Karzai’nin seçilmesini memnuniyetle karşılamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019).

Tarihte büyük oyunun merkezi olmuş ve günümüzde de büyük oyunun farklı araçlar, aktörlerle devam ettiğinin inanan Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Afganistan’ın jeopolitik önemine vurgu yaparak 25-26 Ocak 2010’da *Asya’nın Kalbinde Dostluk ve İş Birliği* temalı İstanbul sürecini başlatmıştır (Davutoğlu, 2021). Bu sürece Çin, Rusya, ABD, İngiltere, Tacikistan, Japonya, İran, Kırgızistan, Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerin yanı sıra BM, NATO, Avrupa Birliği (AB) ve İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT) gibi uluslararası örgütlerde üst düzey katılım göstermiştir. Türkiye Asya’nın güvenliğinin Afganistan’ın güvenliğinde geçtiğini savunarak uluslararası iş birliği konusunda öncülük etmiştir. 2010 yılı Üçlü Zirvesi’nde alınan karar doğrultusunda Bölgesel Ekonomik İş Birliği RECCA’nın sürdürülebilir kalkınma ve bölgesel barış için faaliyetlerine devam etmesi kararlaştırılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010). Türkiye’nin Afganistan’ a yönelik politikasını uluslararası konjonktürden bağımsız olarak okumak ya da ABD ile ilişkilerin dışında yorumlamak doğru bir yaklaşım değildir. Obama yeni Afganistan stratejisi ile El Kaide’nin ve Taliban’ın Pakistan’daki bağlantılarını kesmek, Pakistan veya Afganistan’a geri dönmelerini önlemek amacıyla Afganistan’daki asker sayılarını artıracakını duyurmuştur.

NATO 2009 Brüksel Dış İşleri Bakanları toplantısında bu kararı desteklemiş ve destek gücü olarak asker gönderileceğini açıklamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010). Millî Savunma Bakanı Vecdi Gönül, ABD’nin 30 bin ek asker talebine olumlu bakılmadığını, Türkiye’nin desteğinin *yumuşak gücü* doğrultusunda kalkınma, barış ve güvenliğe katkı sağlama yönünde devam edeceğini açıklamıştır (NTV News, 2009). Obama’nın yeni stratejisinin en önemli noktası ise terörle mücadelenin salt askeri operasyonlarla yönetilemeyeceğidir. Bu noktada Afganistan ile tarihi ve kültürel bağı olan Türkiye ve Pakistan’ın rolü önemli ve Türkiye açısından bir fırsattır. 2009 yılında Obama’nın ABD Başkanı seçilmesi ve 1 Mart

Tezkeresi sonrası bozulan ABD- Türkiye ilişkilerinin düzelmeye başlaması önemli bir kırılmadır. Çünkü Obama'nın Model Ortaklık kavramı ile yeni döneme girilmiştir. Model Ortaklığın kapsamı tam olarak belirtilmese de Obama, İran ile diplomasiyi kullanarak sorun çözme, Irak ve Afganistan gibi konularda Türkiye'nin ekonomik, kültürel ve ekonomik bağları düşünüldüğünde iş birliğine ihtiyaç duymaktadır. Türkiye ise terörle mücadele, ekonomik sorunlar, Ermenistan, İsrail, Kıbrıs sorunu gibi meselelerde ABD'nin desteğini talep etmektedir.

Bu açıdan Model Ortaklığın küresel düzeyde en önemli iş birliği alanlarından birinin Afganistan olduğunu söylemek yanlış olmaz (Gözen, 2021:245-247). Bu çerçevede değerlendirildiğinde Türkiye'nin uluslararası platformlarda Afganistan sorununun çözümünde özellikle bölgesel konularda proaktif bir politika izlediği görülmektedir. Ayrıca bu dönemde Pakistan ile yakın ilişkisini kullanarak Afganistan'ın istikrarına destek verecek adımlar atılmıştır. Bunun en somut örneği Gözen'in belirttiği gibi Türk İmam Hatip modelinin Pakistan'a uyarlanması vasıtasıyla terörün engellemesi kapsamında eğitim alanında iş birliği yapılmıştır (Gözen, 2021: 260). Soğuk Savaş düzeninin çökmesi sonrası yaşanan 11 Eylül güvenlik depremine Ahmet Davutoğlu'nun ifadesiyle küresel ekonomik ve politik kriz sonucunda, Orta Doğu'da başlayan Arap Baharı olarak adlandırılan *'jeopolitik bir deprem'* eklenmiştir. Arap halklarının demokratikleşme talepleri Orta Doğu'da domino etkisi yaratırken 2010 yılındaki Afganistan gündemi yerini Orta Doğu'ya, Türkiye özelinde Suriye iç savaşına bırakmıştır (Davutoğlu, 2021:130-131).

Arap Baharı süreci yapısal kriz yaşayan ülkelerin kendi içine kapanması Davutoğlu'nun ifadesiyle Türkiye'nin komşularla sıfır politikasını olumsuz etkilerken ortak kader bilincini de zayıflatmıştır (Davutoğlu,2021:266). Uluslararası konjunktürde demokratikleşme dalgası yayılırken 1 Mayıs 2011 yılında Afganistan'daki en önemli gelişme Usame bin Ladin'in öldürülmesi ve Obama'nın asker sayısını azaltılacağını ve ISAF misyonunun 2013 yılı sonuna kadar "savaş liderliğinden" "destek ve yardım" rolüne geçeceğini açıklamış olmasıdır (Agarwal, 2021). Taliban'in baskıcı rejiminden kurtulmak için Afgan halkı tarafından desteklenen ABD'nin terörle mücadelesi kısa sürmemiştir. Obama dönemine kadar geçen 11 yıllık süreye baktığımızda David Frum'un vurguladığı gibi ABD açısından terörle mücadele *'ucuz, hızlı ve sert'* (Frum, 2021) olmamıştır. 2011'de Kabil ABD büyükelçiliğine yapılan saldırı arkasından 2012 yılında devlet kurumlarını hedef alan Logar, Celalabad ve Paktia bölgelerindeki saldırılar Taliban'in tekrar yükselişe geçtiği ve ABD'nin güvenliği sağlamadaki başarısızlığını göstermiştir.

2011 yılında ABD ve bazı Avrupa ülkelerinin isteği doğrultusunda Taliban Katar'da siyasi temsilcilik açmış *"Afganistan meselesine müdahil olan ülkeler"* ile barış görüşmeleri başlamıştır (Burget, 2013: 97). 11 Temmuz 2011 Ahmed Veli Karzai'nin suikast sonucu öldürülmesi ve Taliban ile görüşmelerden sorumlu Yüksek Barış Konseyi Başkanı Burhaneddin Rabbani'nin evinde öldürülmesi sürecin sıkıntılı geçeceğini göstermiştir (Erol, & Bingöl, 2012:180). 2012 yılında barış görüşmeleri ABD'nin mahkûm takası konusunda yapıcı davranmamakla suçlanması sürecin Taliban tarafından askıya alınmasını beraberinde getirmiştir. Başkan Hamid Karzai ise Taliban'ın Katar'daki ofisinin isyancı gruba meşruiyet kazandıracağı ve diplomatik bir ileri karakol görevi göreceği düşüncesiyle ABD ile müzakereleri askıya almıştır (Laub and Maizland, 2021).

11 Eylül sonrası Afganistan politikamızın temel dinamiklerinden biri siyasi otorite boşluğunun Afganistan'da istikrarsızlığı artırması sonucu terörü ihraç eden yapısı ve bu durumun Orta Asya'nın dünya ile bağlantısı özellikle Türk Cumhuriyetleri ile olan bağıni koparmış olmasıdır. Ak Parti döneminde komşu bölgelerde istikrar ve güvenlik sağlayıcı rol bağlamında Türk dış politikası güvenlik anlayışında da bir dönüşüm olduğu söylenebilir. Bu kapsamda 2014 yılında NATO zirvesinde alınan karar doğrultusunda ISAF sonrasında Kararlı Destek Görev Gücü (Resolute Support Mission-RSM) oluşturulması kararı alınmıştır. RSM'nin oluşturulmasındaki temel amaç, eğitim, destek ve takip esasına göre güçlü bir Afgan ordusunun kurulmasıdır. Fakat ABD'nin kabile yapısına göre yapılan sosyal yapısına nüfuz edememiş olması bu gücün amacının dışına taşımıştır. Her ne kadar NATO güçlerine ait bir destek gücü oluşturulmuş olsa bile ABD'nin misyonuyla koalisyon güçlerinin misyon operasyonları aynı düzlem içinde ya da herhangi bir insicamın sağlanması mümkün olmamıştır. Bu da Amerika'nın Afganistan operasyonlarının başarısızlığının en önemli sebeplerinden biri olarak kabul edilir (Resolute Support Mission in Afghanistan, 2022).

2014 yılında Galler'de gerçekleştirilen NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Cumhurbaşkanı Erdoğan, ISAF sonrasında Afgan halkının yalnız bırakılmayacağını ifade etmiş ve 2015 yılında başlatılması planlanan Kararlı Destek Misyonu'nda Türkiye'nin de yer alacağını açıklamıştır (TCB News, 2014). Türkiye KDM kapsamında Başkent (Kâbil) Eğitim, Yardım ve Danışma Komutanlığı (Train, Assist and Advise Command-Capital-TAAC-C), Hamid Karzai Uluslararası Havaalanı (Hamid Karzai Afghanistan International Airport- HKIA) işletme ve kuvvet koruma hizmetleri, Kuzey Eğitim, Yardım ve Danışma Komutanlığına (Train, Assist and Advise Command- North/TAAC-N) personel desteği sağlanması ve KDM Karargâhına personel desteği sağlanması sorumluluklarını üstlenmiştir (T.C. Milli Savunma Bakanlığı Genel Kurmay Başkanlığı, 2021). 2014 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Afganistan ve Türkiye arasında çok kapsamlı bir stratejik iş birliği anlaşması imzalanacağını açıklamıştır (Bolat, 2012: 13-15).

Ayrıca 2014 yılında Cumhurbaşkanı seçilen R.T. Erdoğan'ın Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani ile yaptığı toplantı sonrası yapılan açıklamada 2015-2016 yıllarında Kabil Havalimanı'nın işletilmesi ve korunmasının Türkiye'nin sorumluluğunda olduğu, Irak ve Suriye gibi bölgesel meselelerde Afganistan'ın dışarıda bırakılmayacağı, İstanbul Süreci olarak bilinen Üçlü Zirvelerin kararlılıkla devam edeceği, ekonomik, ticari ve kültürel iş birliği alanları üzerinde durulduğu açıklanmıştır (TCCB Haber, 2014). 2014-2015 yıllarında Afganistan'ın iç dinamiklerinde Taliban lideri Molla Ömer'in ölmesi, Cumhurbaşkanı seçimlerini Eşref Gani'nin kazanması gibi gelişmeler yaşanırken Türkiye de 15 Temmuz Darbe girişimi ile kendi içerisinde FETÖ ile mücadele vermiştir. Molla Ömer'in ölmesi ile Akhtar Mansur'un lider olma çabası bir süre Taliban'ın ilerlemesini Afganistan'da durdurmuştur. Fakat kısa sürede iç çatışmasını çözen Taliban şehirleri ele geçirmek için *Kırmızı Birimler* olarak adlandırılan yeni bir kapasite inşa etmiştir. Taliban'ın yükselişinin önemli unsurlarından biri Afganistan Uzmanı Oliver Roy'a göre, Amerika'nın 11 yılda yapmaya çalıştığı devlet inşa sürecinde kavim, kabile ve aşiretleri hesaba katmadan süreci götürmesi, yolsuzluk ve Afganistan ordusunun yetersizliğidir (Çakır, 2021).

Eski ABD Ulusal Güvenlik Konseyi bölgesel danışmanı Lisa Curtis ise geri çekilmenin ani olması ve 16 bine yakın paralı askerin bir anda ülke dışına çıkarılmasının ve Afgan siyasi elitleri ile bölgesel güç odakları arasındaki bölünmüşlüğü Afgan Ulusal Güçlerinin zayıf-

lamasındaki temel neden olduğunu savunmaktadır (Timoçin, 2021:345-364). ABD ordusu dünyanın en profesyonel askeri gücüne sahip iken, Afgan milli ordusu ve milli devletini kurma gibi bir misyona dönüşmesi Afganistan misyonunu başarısızlığa uğratmıştır. Türkiye bu bağlamda muharip bir pozisyon almadığı için lojistik bir güç olarak fonksiyonel görevini başarıyla yürütmüştür.

6. Türkiye'nin Yeniden Asya Girişimi ve Afganistan

2016 yılına gelindiğinde Arap Baharı, 2011 Suriye iç savaşı, terör örgütleri kaynaklı güvenlik sorunları (ISID, PKK ve vb.), 2012 yılı Mit Müsteşarına karşı tasfiye operasyonu girişimi, 2013 Gezi parkı protestoları, yolsuzluk davaları gibi iç ve dış yapısal krizler sonucu yıpranan Türkiye'nin dış politikasında güvenlik ve askeri kapasitenin artırılmasına öncelik verilmiş, *milli irade ve milli çıkar* söylemi ön plana çıkmıştır. 2016 sonrası Rusya ve İsrail ile yakınlaşma politikası, güvenlik sorunları, mülteci meselesi, Avrupa'da aşırı sağın yükselişinin de etkisiyle bozulan AB ilişkileri, Doğu Akdeniz meselesi gibi önemli dış politika konuları, S-400 meselesi ile Trump döneminde bozulan Türkiye-ABD ilişkileri Afganistan'ı dış politika gündeminde alt sıralara taşımıştır (Balcı, 2009: 345-364). Fakat NATO kapsamında Afganistan'da faaliyetlerine devam eden Türkiye için Türkiye'nin aracılık ettiği bir barış anlaşmasının Ankara'nın NATO'da siyasi üstünlük kazanması bağlamında ve jeopolitik açıdan önemli olduğu düşünüldüğünde tamamen Türk dış politikası gündeminden çıktığı söylenemez (Kaura, 2017).

Dışişleri Bakanlığı'nın *Yeniden Asya inisiyatifi*, ekonomi ağırlıklı bir niyet beyanı niteliği taşıyan; devletlerarası ilişkileri geliştirmek, özel sektörün ticaret kapasitesinin genişletilmesi, akademik iş birliğinin geliştirilmesi ve toplumlar arasında ikili ilişkileri geliştirmek şeklinde tanımlanmıştır. İlk defa 2010 yılında dile getirilen inisiyatifin Türk dış politikasında herhangi bir yansıması olmamıştır. Dış politikada *değerli yalnızlık* gibi negatif çevrelenmeden kurtulmak için geliştirilmiş bir inisiyatif olarak düşünüldüğü de söylenebilir. Fakat kavramın içinin tam olarak doldurulmaması sebebiyle Türk dış politikasında her zaman strateji eksikliği gündeme gelmiştir. Yeniden Asya İnisiyatifi'nin Afganistan'ı ilgilendiren kısmı ise Afganistan'ın Orta Kuşak hattının bir devamı olarak görülmesinden dolaydır. Aynı zamanda Afganistan; Çin, Rusya ve Hindistan arasına sıkışmış bir tampon devlet olarak konumlanmıştır. Çin ve Pakistan'ın Afganistan üzerindeki etkisinin artması Amerikan askeri varlığının bölgeden çıkartılması ile daha da güçlenmiştir. Jeopolitik perspektiften yaklaşan Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, 2016 yılında Afganistan ile ilişkilere önem vermiş, yaptığı üst düzey ziyaretlerde *"güvenlik, kalkınma ve istikrara"* destek verilmeye devam edileceğini ifade etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010). 2016 yılında Mevlüt Çavuşoğlu *Briksel Afganistan Konferansı'nda* Türk heyetinin başkanlığını yapmış, konferansta Afganistan'ın refah ve kalkınma, ortak iş birliğinin geliştirilmesi konuları ele alınmıştır (Avrupa Info, 2016).

ABD Başkanı seçilen Trump, ABD'nin denizasırlı ülkelerde verdiği mücadelenin gereksiz olduğunu savunsa da 2017 yılında Afganistan'da Amerikan birliklerinin arttırılmasına onay vermiştir. Obama'nın politikasından farklı olarak çekilmenin sahadaki koşullara dayanacağına belirten Trump, bölge ülkelerinden Pakistan'ı isyancıları barındırmakla suçlarken Hindistan'ın Afganistan'ın inşasında rol oynaması gerektiğini ifade etmiştir (Roch, 2017). Trump, 2018 yılında Amerikan birliklerinin geri çekilmesini kolaylaştıracak siyasi çözüm arayışına girmiştir. Trump'ın görevlendirdiği Zalmay Khalilzad'ın katkılarıyla Taliban,

ABD ile doğrudan müzakere talebini kabul etmiştir. Barış Anlaşması konusunda anlaşmazlıklar devam ederken Trump 2019 yılında müzakereleri askıya aldığını duyurmuştur. Kapsamlı istişareler sonrasında Taliban ve ABD, kaçırdığı Amerikalı profesörler ile Hakkani üyelerinin değiş tokuşu konusunda anlaşmıştır. 28 Kasım 2019'da Trump Afganistan'daki Bagram Hava Üssü ziyareti sırasında barış sürecinin yeniden başladığını duyurmuştur. ABD ile yapılan ateşkesin gerekçesi birliklerin geri çekilmesini kolaylaştırmak ve Afgan İç Müzakerelerde kapsamlı bir ateşkesin yapılması denilmiştir.

Afganistan iç dinamiklerine baktığımızda Gani Hükümeti'nin yolsuzlukla mücadelede başarısızlığı, idari yetersizliği ve şiddeti engelleme konusundaki başarısızlığı yapılması gereken Cumhurbaşkanlığı seçimlerini olumsuz etkilemiştir (Rubin, 2020:256-258). Diğer taraftan 29 Şubat 2020'de yapılan ABD ve Taliban'ın taraf olduğu Doha Anlaşması ile ABD kalan askerlerini çekme, Taliban üyelerini arananlar listesinden çıkarma, ambargoları kaldırma sözü vermiştir. Taliban ise Afganistan'da kontrol ettiği bölgelerde uluslararası terör örgütlerinin barınmasına izin vermemeyi kabul etmiştir. Ayrıca Afganistan'ın nasıl ve kimin tarafından yönetileceği sorunsalının Afgan hükümetiyle müzakere yoluyla çözülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Taliban'ın anlaşma sonrasında Afganistan'da büyük ilerleme kaydetmesi, Afgan güvenlik güçlerine düzinelerce saldırı gerçekleştirmesi mevcut hükümetin çökme potansiyelini gündeme getirmiştir (T24Haber, 2021). 12 Eylül 2020'de ilk kez Taliban ve Afgan hükümeti yetkilileri bir araya gelmiş Afganistan'da barışın sağlanması üzerinde durulmuştur. Hükümet ateşkesin sağlanması konusunda ısrarcı olurken Taliban ülkenin İslami bir sistemle yönetilmesi gerekliliğini savunmuştur. Doha'daki görüşmeler birçok kez Hükümet ve Taliban arasındaki fikir ayrılıkları, şiddet olayları yüzünden tıkanmış, Biden döneminde ise Taliban görüşmelerden çekilmiştir (Farzam, 2021).

Mevlüt Çavuşoğlu'nun ABD'nin çekilme stratejisini açıklamasından sonra 2011 İstanbul Süreci ile başlayan Afganistan'da barışı destekleme misyonu ve rolüne devam ettiği görülmektedir. Özellikle son dönemde Afganistan'da iç ve dış dengeler, Suudi Arabistan'ın Güney Asya'da etkisini artırması ve Pakistan ile yakınlaşma ihtimali, Çin'in ve Hindistan'ın ekonomik yükselişi Türkiye'yi riskten korunma stratejisi izlemeye itmiştir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Batı ve Afganistan arasında dengeleri gözetmeye, güvenliğe katkı sağlamaya çabalamıştır. Bunlar Mevlüt Çavuşoğlu'nun *Yeniden Asya* adını verdiği Türkiye'nin Güney Asya'daki konumu yeniden şekillendirmeye iten unsurlardır (Moonakal, 2022). Bu yeni politika 2019 yılında *"Asya dünyanın ekonomi merkezi haline gelmektedir. Uluslararası toplum Asya'da daha fazla yer almak için bir rekabet halindedir. Hâlbuki dünyanın bu en dinamik bölgesinde bizim köklerimiz derindir. Avrupa'da ve Avrupalı olmak gibi, Asya'da ve Asyalı olmak da bizim için değerlidir. Bizi biz yapan, özel yapan hasletlerden biri bu iki sacayağında yükselmemizdir"* şeklinde tanımlanmıştır (SDE, 2019).

2018 yılında Afganistan'da iç ve dış dengelerde değişim yaşanmaktadır. Türkiye açısından ise Orta Asya ticaretini kolaylaştıracak Çin'den İngiltere'ye uzanan, ana güzergâhı Afganistan-Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye hattı olan Lapis Lazuli Koridoru'nun açılması önemli jeopolitik bir gelişme olmuştur. Bu proje hem Afganistan'a hem de Türkiye'nin bölgesel bağlantısına katkı sağlayacak olumlu bir gelişmedir (Eletek, 2021). 2018 yılında yaşanan iki ülke ilişkilerindeki bir diğer olumlu gelişme ise 6 Şubat 2018'de FETÖ okullarının devri konusundaki talebin Afganistan hükümeti tarafından olumlu karşılanması ve FETÖ okullarının devriyle ilgili anlaşma imzalanmasıdır. Bu kapsamda bu okullar Türkiye Maarif Vakfına devredilmiştir (Sadat, 2019).

2020 ve 2021 yılları Afgan hükümeti ile Taliban arasındaki müzakereler çıkmaza girmiş ve Taliban'ın saldırılarını artırmıştır. Hükümet ise ağır kayıplar vermiş, ülkenin kontrolünü kaybetmiştir. Amerika'da Başkan seçilen Biden 11 Eylül 2021'de "ABD'nin en uzun savaşını bitirmenin vakti geldi" diyerek ABD askerlerinin tamamen çekileceğini duyurmuştur (BBC Türkçe Haber, 2021). ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Afganistan'ı yeniden inşa etmek ve demokratikleştirmek ve Afgan ordusunu eğitmek için yaptığı harcamaların Amerika'ya maliyeti 20 yıllık süreçte yaklaşık 2,3. trilyon dolar olmuştur (Crawford, 2021). ABD'ye maliyetine rağmen Afganistan'da ulus inşasını gerçekleştirememiş olması başarısızlık olarak değerlendirilmiştir. Andrew Gawthorpe'nin vurguladığı gibi Afganistan *Vietnam sendromuna* dönüşmüş ve Taliban'ın yeniden yükselişi düşmanın insan gücünü yok etmenin yetersiz bir strateji olduğunu göstermiştir. Yerelin önceliğine vurgu yapan Gawthorpe'ye göre, ABD'nin hatalarından birinin ulus inşasına girişirken Afganistan'ı ve insanlarını eksik, derinlikten ve karmaşıklıktan yoksun, kurtarılması gereken basit bir karikatür olarak algılaması, yerel siyasete kendini empoze edememesi olmuştur (Gawthorpe, 2012).

Yine de başarısızlığını örtmeye çabalayan ABD yönetimi, kapsayıcı bir hükümet kurulması fikri çerçevesinde Dışişleri Bakanı Antony Blinken Türkiye'de Çin, İran, Rusya, Hindistan ve Pakistan ülkelerinin katılacağı BM gözetiminde uluslararası bir konferansın gerçekleştirileceğini açıklamıştır. Böyle bir toplantı için Türkiye'nin seçilmesi hem Afganistan hem de ABD-Türkiye ilişkileri açısından da önemli bir gelişmedir (Farzam, 2021). ABD'nin zamansız çekilmesinin risklerinin bilincinde olan Türkiye, bu süreçte Biden yönetimi ile özellikle Kabil Havaalanı güvenliği konusunda temas halinde olmuştur. Savunma Bakanı Hulusi Akar Temmuz 2021'de yaptığı açıklamada ABD ile müzakerelerin yürütüldüğünü 20 yıldır Afganistan'da bulunan Türkiye'nin altı yıldır havalimanını işlettiğini ve danışmanlık, yeniden inşa ve bakım işlerinde görev aldığı altını çizmiştir. Fakat Taliban tüm yabancı güçlerin ülkeyi terk etmesi konusunda ısrarcı olmuş, Türkiye'yi ülkedeki varlığını genişletmemesi konusunda uyarmıştır (Daily Sabah, 2021). Afganistan güvenliği konusunu ABD ile görüşen Cumhurbaşkanı Erdoğan; diplomatik ilişkilerde destek, ABD'nin lojistik imkânlarını seferber etmesi ve mali destek verildiği takdirde Kabil Havaalanı'nın işletmesinin alınabileceğini belirtmiştir (BBC NEWS, 2021).

15 Ağustos'ta Taliban'ın başkent Kabil'i ele geçirmiş ve 20 yıl sonra ilk kez Afganistan'da yeniden kontrolü sağlamıştır (BBC NEWS, 2021). Uluslararası toplumda Taliban'ın resmi olarak tanınıp tanınmayacağı tartışılırken Cumhurbaşkanı Erdoğan "*Taliban'la büyükelçilikte görüşüldü, yine görüşülür*" ifadesini kullanmış, Taliban'ın Kabil havaalanının işletmesine olumlu baktığını söylemiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 2021). Kabil Havaalanı ve diğer dört havaalanının işletmesini devralma konusunda Türkiye-Katar-Taliban arasındaki müzakereler devam etmektedir (Demir, 2022). 2015 yılından beri Kabil Havaalanı'nın güvenliğini sağlayan Türkiye için bu rolün sürdürülmesi jeopolitik açıdan Orta Asya'da ve Afganistan'da İran, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın etkisini dengelemek ve kendi etkisini korumak için önem arz etmektedir (Kaura, 2020). İşleyen bir Taliban hükümeti ve güvenliği sağlanmış ülke terörün ihraç edilmesini ve güvensiz göç akışını engelleme potansiyeline sahip olacağı için hassaslaşan Türk halkı için önemlidir.

Bu açıdan halka bilgi veren Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suriyeli sığınmacılar konusunda hassaslaşan Türk halkının tedirginliğine gidermek adına mevcut Afgan göçmen sayısının 300 bin olduğunu ve önlemlerin alındığını ve göçmen sayısının artmasına izin verilmeyeceğine ifade etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 2021). 25 Ağustos'ta Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)

unsurlarının Afganistan'dan tahliyesine başlandığı resmi makamlarca bildirilmiş, Afgan halkının yanında olmaya devam edileceği vurgulanmıştır (Milliyet Gazetesi, 2021). Türkiye'nin Afganistan politikasını değerlendiren güvenlik, strateji ve istihbarat uzmanı Merve Seren, Türkiye'nin politikasının hiçbir etnik gruba yönelik olmadığı ve Türkiye'nin Afganistan'a yaklaşımında yumuşak güç enstrümanlarını ön planda tuttuğu tespitini yapmıştır (Seren, 2021: 18). Son 20 yıla bakıldığında Türkiye NATO çerçevesinde Afganistan'ın istikrar ve güvenliğine katkı sağlarken yumuşak güç enstrümanlarına ağırlık vermiştir. 1992 yılında kurulan TİKA, Afganistan'da dış yardımların koordinasyonu ve kurumsallaşması açısından Türkiye'nin yumuşak gücüne katkı sağlayan en önemli kurum ve araç olmuştur. Afganistan'da yeniden yapılanma süreci kapsamında 2004 yılında Program Koordinasyon Ofisleri Kabil'de göreve başlamış ve Afganistan genelinde toplamda üç ofisleri bulunmaktadır.

Günümüze kadar Afganistan'da eğitim sektöründe 375, sağlık sektöründe de 258 proje, sosyal ve kültürel 159 proje, Tarım ve hayvancılık sektöründe 48 proje ve diğer alanlarda olmak üzere toplamda 1300'ün üzerinde proje gerçekleştirilmiştir. Bu projelerin içinde altyapı inşası, birçok hastane, okul gibi kurumlar bulunmaktadır (TİKA, 2021). Türkiye 2004 yılından bugüne Afganistan'ın kalkınmasına 1,1 milyar ABD doları yardım yapmış ayrıca Afganistan'ın kalkınmasına yönelik 2021-2022 dönemi için 75 milyon ABD doları yardım taahhüdünde bulunulmuştur (Cumhuriyet, 2021). Türkiye kardeş ülke Afganistan halkının her alanda yanında olmayı kararlılıkla sürdürmektedir. Türk siyasi partilerinden Büyük Birlik Partisi (BBP) tarafından Cüzcan vilayetinin Şibirgan ilçesinde 2019 açılan Muhsin Yazıcıoğlu yetimhanesi de çocukların korunması çerçevesinde önemli bir amaca hizmet etmektedir (Doğru, 2019).

Türk dış politikasında Afgan değerleri, kültürü, hassasiyetleri göz önünde bulundurularak kalkınma, istikrar ve yeniden yapılanmaya destek çerçevesinde askeri ve siyasi bir politika izlenmiştir. Proaktif dış politika çerçevesinde hem iç konsensüs hem de bölgesel konsensüs sağlanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin ilk strateji NATO kapsamında destek vermek olmuştur. NATO çerçevesinde Türkiye, NATO'ya eğitim, lojistik, altyapı desteği sağlamış askeri operasyonlarda yer almamıştır. Bölgede görev yapan İl İmar Ekiplerinin (PRTs) birçok faaliyeti bulunmakla birlikte Afgan halkı perspektifinden Türkiye'nin desteği olumlu karşılanmaktadır. Aynı zamanda Türkiye'nin Raşit Dostum, Abdul Rassoul Sayyaf, Mohamed Atta Noor, Muhammed İsmail Han, Gulbuddin Hikmatyar gibi savaş ağaları ya da cemaat liderleri ile olan ilişkisinin olumlu izlenimi vermesi de diğer ülkelere nazaran Türkiye'nin işgalci olarak algılanmamasını desteklemekte Türkiye'nin elini güçlendirmektedir. Türkiye'nin Taliban rejimi sonrası da Afganistan'da kalması NATO ve ABD açısından Afganistan'a erişimi kolaylaştırıcı bir etki yapma potansiyeline sahiptir.

Diğer bir strateji ise Türkiye'nin Afganistan için Pakistan hatta son yıllarda Katar ile yakın ilişkisini kullanmak olmuştur. Bu kapsamda Üçlü Zirve Süreçlerini koordine etmiştir. Çünkü Afganistan'a barışın gelmesi demek Orta Asya'da daha aktif, yumuşak gücünü daha aktif kullanabilen bir Türkiye anlamına gelecektir. Fakat Taliban rejiminin Orta Asya'daki Türk milletleriyle jeopolitik ve ekonomik bağları zayıflatma riski taşıdığı da tartışılan bir konudur. Gelecek dönemde Türkiye Afganistan ilişkileri Taliban'ın devleti yönetme şekline bağlı olarak şekillenecektir (Rich, 2021).

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye bakış açısını merkeze alarak incelemiş olduğumuz Türkiye-Afganistan ilişkileri üç temel yasa üzerine oturmaktadır. Bunlar sosyo-kültürel bağlar, bölgesel güvenlik paktları ve Batı güvenlik örgütleri bağlamında üstlenilen rollerdir. Türkiye yüzyılı aşan ilişkilerini izlediği çok boyutlu dengeli politika kapsamında, Ankara yönetimi Afganistan'ın uluslararası sistemde tampon devlet olma durumunu dikkate alarak ikili ilişkilerini stratejik bir noktaya taşımayı başarmıştır. Dış politikada iç işlerine karışmama ilkesi kapsamında Afganistan'ın iç çatışmalarından uzak durma ve bölgesel sorunlarda ise barışçıl roller üstlenmesi ilişkilerde destekleyici faktör olmuştur. Ayrıca uluslararası güçlerin silahlı müdahalelerinden de kendisini uzak tutan Türkiye, her anlamda riskten korunma anlayışıyla muharip güç göndermekten her zaman kaçınmıştır. Eğitim ve alt yapı yatırımlarını yapmaktan da hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Türkiye'nin Afganistan'la ilişkilerini dönemselleştirdiğimizde Atatürk Dönemi ikili ilişkilerin yüksel düzeyli bir dostluk üzerine kurulduğu ve model ülke söyleminin ilk örneği Afganistan olarak görülmektedir.

Fakat Atatürk reformlarını esas alan Afganistan yönetimi, Afgan toplumunun kırsal ve kabile kanunlarına göre kapalı bir toplum olarak yapılanmasından dolayı reformlarda Türkiye gibi aynı başarıyı gösterememiştir. Ankara yönetimi, Afganistan'da zaman zaman ortaya çıkan iç politik güç mücadelelerinden uzak durmuştur. Bölgesel meselelerde yapıcı davranarak İran-Afganistan sınır sorununun çözümü konusunda arabuluculuk yapmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın arefesinde imzalanan Sadabat Paketi gibi bölgesel anlaşmalarda birlikte hareket etmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nda her iki ülke katı ve aktif tarafsızlık politikalarını izlemişlerdir. Bunun neticesinde her iki dost devlet kanlı savaştan zayıf almadan kurtulmuşlardır. Fakat savaş sonrası, Sovyetler Birliği'nin saldırgan tavrına karşı, Türkiye kendisini Batı bloku içinde konumlandırmıştır. Türkiye'nin Afganistan konusunda izlediği temel strateji bu dönemde Sovyetlerin nüfuz alanına girmemesini sağlamaya çalışmak olmuştur. Buna karşın Moskova yönetimi, Afganistan'ı önce Bağdat Paketi sonra da Merkez Anlaşma Teşkilatı'nın dışında tutmuştur. Türkiye NATO'nun Kuzey Kanat ülkesi olarak İran ve Pakistan ile her iki güvenlik paketi içinde yer almıştır.

Bu dönemde Türkiye Afganistan ilişkileri sosyo-kültürel boyutta devam etmiştir. Diplomatik temsilcilikler herhangi bir kesintiye uğramadan devam etmiştir. Fakat Sovyetlerin Afganistan'ı işgali yaklaşık 11 yıllık bir kesinti dönemine neden olmuştur. Ayrıca çeşitli mücahit gruplarla ilişkiler alt düzeylerde sürdürülmüştür. Afganistan, Taliban'in yönetimi ele alması neticesinde Amerikan önderliğinde başlatılan yeni bir işgale maruz kalmıştır. Türkiye ABD'nin küresel teröre karşı küresel mücadele çağrısına sessiz kalmayarak ABD ile yakın iş birliğine girmiş ve ISAF içinde aktif bir görev almıştır. Bu görev askeri değil NATO bağlamında prestijini artırmak kapsamında siyasi olmuştur. ISAF'ın muharip görevi olmadığından, Türk askeri alt yapı ve lojistik destekte bulunurken, iç çatışmalardan uzak durmayı başarmıştır. 11 Eylül sonrası Türkiye'nin ABD ile inişli çıkışlı ilişkilerinde Afganistan ortak iş birliği alanı açması bakımından stratejik fayda sağlamaktadır. Amerikan işgalinin başarısız olmasında sonra Taliban güçlerinin tekrar yönetimi ele almaları neticesinde Türkiye'nin tavrı tarafsızlık, barış ve huzurun sürdürülmesi, Afganistan'ın toprak ve milli bütünlüğünün sürdürülmesi ilkeleri üzerine sürdürülmektedir. Türkiye'nin lojistik desteği kapsayan, eğitim, alt yapı yatırımları ve diplomatik ilişkilerini sürdürmesi tarih boyunca devam eden özel ilişkisinin getirdiği bir mirastır. Türkiye'nin Yeniden Asya stratejisi de Orta Kuşak'ın bir uzantısı olan Afganistan'la ilişkilerine daha fazla odaklanmasını sağlayacak stratejik fayda sağlayacak bir girişim olarak düşünülebilir.

Kaynakça

Acet, G.S ve Doğan, F. (2017). 11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri:İstiladan İşbirliğine ,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi. Cilt: 17 Sayı: 33. ss 59-76

Agarwal, R. (2021) The Taliban Takeover in Afghanistan: Who Is Really to Blame? 02 September, <https://thediplomat.com/2021/09/the-taliban-takeover-in-afghanistan-who-is-really-to-blame/>

Akdevelioğlu, A., Kürkcüoğlu, Ö. (2019). ‘Orta Doğu’yla İlişkiler’. Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular. Belgeler, Yorumlar, Cilt I (1919-1980). Der.Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yay. 356-36.

Aparı, S.S. (2021). “ABD’nin En Uzun Savaşı: Afganistan’da 20 yıl” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdinin-en-uzun-savasi-afganistanda-20-yil/2351523>

Ataman. M. (2003). Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış, Bilgi (7), s.50

Avrupa Info. (2016). Dışişleri Bakanı Mevlut Çavuşoğlu, Brüksel Afganistan Konferansında Türk Heyetinin başkanlığını yapacak, 29 Ekim, <https://www.avrupa.info.tr/tr/news/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglu-bruksel-afganistan-konferansinda-turk-heyetinin-baskanligini>

Balçı, A. (2018). Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar, İstanbul Alfa yayınları, Ekim, ss. 277-79.

Bayrak, D. (2013). Usame, Ark Kitapları, İstanbul. s. 61.

BBC NEWS Türkçe. (2021) Biden, ABD askerinin 11 Eylül’e kadar Afganistan’dan çekileceğini açıkladı, 15 Nisan, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56753887>

BBC NEWS Türkçe. (2021). Afganistan’da son durum: Erdoğan, Kabil Havalimanı’nın güvenliğini sağlama konusunda ABD’ye 3 şart iletti, 20 Temmuz 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-57898378>

Bishku, M.B. (2020). Turkey and Afghanistan: Culture, Security and Economics. *Contemporary Review of the Middle East*, 7(3), 239-258. <https://doi.org/10.1177/2347798920921662>

Bird T., Marshall A. (2011). Afghanistan: How the west lost its way. New Haven: Yale Univ. Press

Bodansky, Y. (2001). Bin Ladin: The Man Who Declared War on America, Prima Lifestyles Press, pp 11-12.

Bolat, A. (2012). Sorgulama sürecinde NATO: Şikago Zirvesi ve Türkiye, Stratejik Düşünce ve Araştırma Vakfı, Haziran s. 13-15.

Bombers, B F. (2009). Bank Accounts and Bleedout: Al-Qa-ida’s Road in and Out Of Iraq, Diane Publishing, pp 23-27.

Budak, G. (2021) Kırılma anı: Eski ABD Başkanı Trump’ın Taliban ile 2020 yılında yaptığı anlaşmanın ayrıntıları, 18 Ağustos 2021 <https://medyascope.tv/2021/08/18/kirilma-ani-eski-abd-baskani-trumpin-taliban-ile-2020-yilinda-yaptigi-anlasmanin-detaylari/>

Burget, F. A. (2013). Afganistan'da 2014 Beklenirken: Taliban Örgütü ve Yeni Bir Siyasal Sürece Doğru Yeni Gruplaşmalar, Ortadoğu Analizi, Nisan, Cilt 5, Sayı 52, s. 97.

Crawford, N. (2021)."Afganistan Savaşı'nın maliyetinin can, dolar ve yıl cinsinden hesaplanması. *Söyleşi*, 1 Eylül, <https://watson.brown.edu/costsofwar/>

Cumhuriyet Gazetesi. (2021). Erdoğan'dan 'Taliban' açıklaması: Görüldü, yine görüşülür, 27 Ağustos, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogandan-taliban-aciklamasi-gorusuldu-yine-gorusulur-1863947>

Cumhuriyet Gazetesi. (2010) Afganistan'a yardım etmek, dünyaya yardım etmektir. 24 Ocak. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/afganistana-yardim-etmek-dunyaya-yardim-etmektir-114612>

Cumhuriyet (2021), Dışişleri raporu çıktı: Afganistan'a 16 yılda 1 milyar dolar, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/disisleri-raporu-cikti-afganistana-16-yilda-1-milyar-dolar-1861516>

Çakır, R. (2021). Afganistan için bir gelecek var mı? Olivier Roy ile söyleşi, 18 Ağustos. <https://medyascope.tv/2021/08/18/afganistan-icin-bir-gelecek-var-mi-olivier-roy-ile-soylesi/>

Daily Sabah. (2021). Turkey continues talks with US, other countries on Kabul airport, July 2 13. <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-continues-talks-with-us-other-countries-on-kabul-airport>

David F. (2021). The One Thing That Could've Changed the War in Afghanistan , August 16. <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2021/08/bin-laden-2001-end-war-afghanistan/619767/>

Davutoğlu, A. (2021). Sistemik Deprem ve Dünya Düzeni, İstanbul: Küre Yayınları

Davutoğlu, A. (2021). Afganistan'da yaşananları yorumladı, 17 Ağustos. <https://www.ensonhaber.com/gundem/ahmet-davutoglu-afganistanda-yasananlari-yorumladi>

Demir, Ş. (2022). Taliban, Kabil havaalanında Türkiye ve Katar ile anlaşma için umutlu. <https://www.aa.com.tr/en/antalya-diplomacy-forum-2022/taliban-hopeful-for-deal-on-kabul-airport-with-turkiye-qatar/2532987>

Doğru A. (2019) Afganistan'da Muhsin Yazıcıoğlu Yetimhanesi açıldı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganistanda-muhsin-yazicioglu-yetimhanesi-acildi/1553621>

EKS Press. (2012) Afgan subaylar İzmir'de eğitilecek, 30 Ocak 2012. <https://www.haberekspress.com.tr/izmir/afgan-subaylar-izmirde-egitilecek-h27905.html>

Eletek, Ö. (2021). Lapis Lazuli Corridor: A Gate on the Beijing-London Line, 28. July <https://www.ankasam.org/lapis-lazuli-corridor-a-gate-on-the-beijing-london-line/?lang=en>

Erhan, Ç. (2019). "ABD ve NATO'yla İlişkiler". Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I (1919-1980). Der. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yay

Erol, S. & Bingöl, O. (2012). Afganistan'da Geçiş Safhası ve 2014 Sonrası Öngörüler Akademik Bakış Cilt 5 Sayı 10 Yaz 2012, s. 180

- Erol, M.S. (2001). *Afganistan Özbekleri, Avrasya Dosyası*. C.7 S.3. Ankara: Asam Yayınları
- Farzam, R. (2021) *Afghan Peace Talks from Doha to İstanbul* 03. Nisan. <https://iramcenter.org/en/afghan-peace-talks-from-doha-to-istanbul/>
- Gall, C. (2004). *Election of Karzai Is Declared Official*. <https://www.nytimes.com/2004/11/04/world/asia/election-of-karzai-is-declared-official.html>
- Gawthorpe A. (18, Ağustos 2012) *Afghanistan and the Real Vietnam Analogy*, <https://thediplomat.com/2021/08/afghanistan-and-the-real-vietnam-analogy/>
- Gözen, R. (2009). *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*.Ankara: Palme Yayınları
- Gözen, R (2021). *AkParti Dış Politikası Sıfır Sorun'dan Suriye Savaşı'na Kaybolan Bir İdealizm*. Ankara: Elips Kitap
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Hopkirk, Peter (1995). *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*.İstanbul: Sabah kitapları Gençlik yay.
- İrfan, İ.Ü. (1999). *Taliban: Afganistan'da Pax Amerika'nın İslamcı Militanı, Avrasya Dosyası, Sonbahar-Kış 98-99, cilt 4, Sayı 3-4, s.99-100*.
- Jones, Seth G. (2018). *The Rise of Afghanistan's Insurgency State Failure and Jihad*. International Security. Vol. 32, No. 4. pp. 7–40.
- Kaura, V. (2020). *Iran's influence in Afghanistan*. <https://www.mei.edu/publications/irans-influence-afghanistan>
- Kaura, V. (2017). *Turkey seen expanding role in Afghanistan*, 26 September, <https://www.mei.edu/publications/turkey-sees-expanding-role-afghanistan>
- Keskin, A.; Altın N. (2009). *Geçmişten Günümüze Türk- Afgan İlişkileri*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Kökçam,S.(2021) *Afganistan'da öne çıkan siyasi ve askeri aktörler*, 23 Nisan <https://www.trthaber.com/haber/dunya/afganistanda-one-cikan-siyasi-ve-askeri-aktorler-575371.html>
- Krakowski, Elie D. (1987). *Afghanistan: Unutulan Savaş*, Çev. Hüseyin Dermiş, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Laub Z. and Maizland L. (2021). *The U.S War in Afghanistan, 1999-2021*, <https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan>
- Milliyet Gazetesi. (2021). *Son dakika: MSB duyurdu! Türk askeri Afganistan'dan dönüyor*, 25 Ağustos 2021, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/son-dakika-msbden-afganistanda-gorev-yapan-turk-askerleri-aciklamasi-6583241>
- Milliyet Gazetesi. (2001) *"Taliban'ın Dostu Erbakan"*, <http://www.milliyet.com.tr/2001/09/23/siyaset/siy03.html>
- Mockaitis, Thomas R. (2013) *2010Osama Bin Ladin: A biography*, ABC-CLIO Greenwood Publisher, pp 58-83.

- Moonakal, N. A. (2022). Saudi Arabia's Pivot to Asia, Sep 29, <https://www.e-ir.info/2020/09/29/opinion-saudi-arabias-pivot-to-asia/>, Erişim Tarihi
- Muhammed M. E. (2017). Afghanistan Between Nation-State Building and regional Colloboration, pp. 248-249. Edited by Rynning, Sten. (2019). *South Asia and the great powers: International relations and regional security*. I.B. Tauris, London
- NATO (2009). Press conference, 4 December 2009, https://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_60003.htm
- NTV Arşiv (2 Kas., 2001) Türk Askeri Afganistan'a Gidiyor, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/116120.asp>
- NTV News. (2009). Ankara Asker Talebine Soğuk, 03 Aralık <https://www.ntv.com.tr/amp/turkiye/ankara-asker-talebine-soguk,64AfPwxcWEC8M-fXW2WAVg>
- Ottaway, D. B. (1988). Agreement on Afghanistan Signed in Geneva, April 15 <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1988/04/15/agreement-on-afghanistan-signed-in-geneva/c7288c64-6764-4e73-9bc5-7eeb48f7827d/>
- Örnek, S. (2012). Onbir Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu, Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. ss. 111-127.
- Rasid, A. (2006). Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da yeni Büyük Oyun. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Resolute Support Mission in Afghanistan (2015-2021), 08 April 2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_113694.htm
- Rich, O. (2021). Hot Issue – Turkey's Political-Military Strategy to Stabilize Afghanistan, August 6, 2021, <https://jamestown.org/program/hot-issue-turkeys-political-military-strategy-to-stabilize-afghanistan/>
- Roch, E. (2017). Donald Trump seeks India's role in Afghanistan, warns Pakistan, 22 August. <https://www.livemint.com/Politics/OTIT1rlfAPFNycpZLllyP/Donald-Trump-seeks-Indias-role-in-Afghanistan-warns-Pakist.html/> ;
- Roy, O (1990). Afganistan'da Direniş ve İslam, Yöneliş yayınları, Şubat, ss 57-92.
- Roy, O (2000). Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi. İstanbul: Metis Yay
- Rubin, B. R. (2020). Afghanistan: "What Everyone Needs to Know. NY: Oxford University Press
- Rubin, B.R. (1995). The Search for Peace in Afghanistan: From Buffer State to Failed State. New Haven: Yale University Press.
- Sabah Gazetesi. (2009) G-8 Dışişleri Bakanları toplantısı sona erdi 27 Haziran.2009.https://www.sabah.com.tr/dunya/2009/06/27/g8_disisleri_bakanlari_toplantisi_sona_erdii
- Sadat, S. K. (2019). Afganistan'daki FETÖ'ye ait bir okul TMV'ye devredildi, 13 Haziran <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganistandaki-fetoye-ait-bir-okul-tmvye-devredildi/1503539>
- Saray, M. (1984). Türk-Afgan Mnasebetleri. İstanbul: Veli yayınları.

- Saray, M. (1981). *Dünden Bugüne Afganistan*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Saydam, Mehmet. (2010). ABD'nin Uluslararası Hukuk Çıkılmazı: Afganistan Müdahalesi, Ortadoğu Analiz, Temmuz-Ağustos'10, Cilt 2- Sayı 19-20, s.71.
- SDE. (2019). Türkiye'den "Yeniden Asya" Açılımı, 5 Ağustos 2019, <https://www.sde.org.tr/uluslararasi-iliskiler-ve-dis-politika/turkiyeden-yeniden-asya-acilimi-haberi-10758>, Erişim Tarihi
- Seren, M. (2021). *Türkiye'nin Afganistan Politikası*. Kriter Dergi. Yıl 6, Sayı 60.18-20.
- Şimşir, B.N. (2002). *Atatürk ve Afganistan*. Ankara: Asam Yay.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2010). Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun TRT Haber'e Verdiği Mülakat, 16 Haziran, Afganistan, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-trt-haber_e-verdigi-mulakat_-16-haziran_2016_-afganistan.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2020). Türkiye- Afganistan Siyasi İlişkileri, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa
- T.C.Dışişleri Bakanlığı. (2019). Afgan Seçimleri Hakkında, No: 140, 22 Ağustos https://www.mfa.gov.tr/no_-140_-22-agustos-2009_-afgan-secimleri-hakkinda.tr.mfa
- T.C.Dışişleri Bakanlığı. (2010). "Asya'nın Kalbi"nde Dostluk ve İşbirliği için İstanbul Bildirisi, 26 Ocak https://www.mfa.gov.tr/_asya_nin-kalbi_nde-dostluk-ve-isbirligi-icin-istanbul-bildirisi.tr.mfa
- T.C.Dışişleri Bakanlığı. (2022). Türkiye-Afganistan Siyasi İlişkileri. https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa
- T.C. Millî Savunma Bakanlığı Genel Kurmay Başkanlığı (2021). Türkiye'nin Barış Harekâtına Katkıları <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=BarisiDestekleme>
- T24Hbaer. (2021) Afganistan'ın Kaderini Belirleyen ABD-Taliban Anlaşması Ne Öngörüyordu? 18 Ağustos, <https://t24.com.tr/haber/afganistan-in-kaderini-belirleyen-abd-taliban-anlasmasi-ne-ongoruyordu,972903>
- Taliban 10 günde Afganistan'da Kontrolü Nasıl Sağladı? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58242170>
- Taşdemir, F. (2006). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*. Ankara: Uşak Yayınları.
- TCB News. (2014). NATO Zirvesi 2014, <https://www.tccb.gov.tr/ozeldosyalar/nato2014/nato/>
- TCCB Haber. (2014). Afganistan Devlet Başkanı Eşref Gani Ahmedzai ile yaptıkları Ortak Basın Toplantısı, 18 Ekim, <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/1666/afganistan-devlet-baskani-esref-gani-ahmedzai-ile-yaptiklari-ortak-basin-toplantisi>
- TİKA (2021). TİKA'dan Afganistan'da 15 Yılda 1300 Proje ve Faliyet. https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika%27dan_afganistan%27da_15_yilda_1300_den_fazla_proje_ve_faaliyet-60448

Timoçin, D. (2021). Eski ABD Yetkilileri Afganistan'ı Değerlendirdi, 16 Ağustos, <https://www.amerikaninsesi.com/a/eski-abd-yetkilileri-afganistan-surecini-degerlendirdi/6005629.html>

Türkiye'den Afganistan'a 16 yılda 1,1 milyar dolarlık yardım, 18 Ağustos <https://www.dunya.com/ekonomi/turkiyeden-afganistana-16-yilda-11-milyar-dolarlik-yardim-haberi-631156>

Uysal, H. (1996). Adı Afganistan. Ankara: Öteki Yayınevi.

Uzgel, İ. (2013). *ABD ve NATO'yla İlişkiler*. Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular. Belgeler, Yorumlar, Cilt III (2001-2012), İstanbul: İletişim Yayınları.

Ünsal, Ü. (2013). Dönemin Bilançosu. Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular. Belgeler, Yorumlar, Cilt III (2001-2012).13-249.

Yeşiltaş, Murat & Balcı, Ali. (2011). Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita, Bilgi Dergisi, Cilt 12, Sayı 2, Kış, 9-34.

Yılmaz, M. E. (2003). Savaş ve Uluslararası sistem. Bursa: Dora Yayıncılık